

הקשישים העולים חברית המועצות לשעבר תמונת מצב עכשווית

שמואל באר

עולים מכרית המועצות לשעבר משנת 1990. כאשר מדובר בקשישים, אזו השיעור אף גבוה יותר: כמעט כל קשיש רביעי בארץ עלה מכרית המועצות לשעבר ב 14 השנים האחרונות.

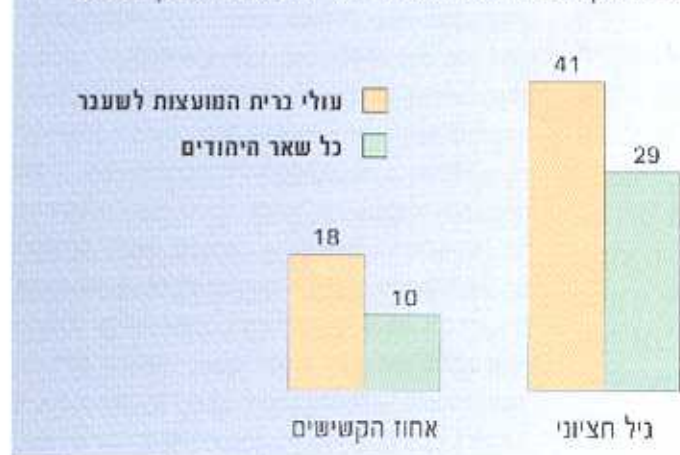
אוכלוסיית העולים (בני כל הגילים) מבוגרת מזו של שאר היהודים. אחוז הקשישים עומד על 18% ו 10%, בהתאמה. בניגוד לכך, הרי האוכלוסייה הקשישה של העולים צעירה במקצת מזו של שאר היהודים. הדבר מתבטא באחוז בני 75 ומעלה ובני 80 ומעלה מתוך האוכלוסייה הקשישה, הנמוכים יותר בקרב העולים (20% מהעולים הקשישים הם בני 80 ומעלה לעומת 26% בקרב שאר היהודים הקשישים). כמו כן, אוכלוסיית העולים הקשישים מאופיינת ברוב גדול במיוחד של נשים בהשוואה לאוכלוסיית שאר היהודים. רוב זה הולך וגדל עם העלייה בגיל. כך למשל, מבין גילאי 80 ומעלה, אחוז הנשים מגיע ל-69% בקרב העולים לעומת 59% בקרב שאר היהודים.

בהתייחס למצב המשפחתי, מתברר כי, בהשוואה לשאר היהודים, העולים הם פחות נשואים. בעיקר בגלל שיש בהם יותר גרושים. שיעור הגרושים בקרב העולים הקשישים כפול מהשיעור המקביל בקרב שאר היהודים, הן אצל גברים והן אצל נשים. לגבי מספר הילדים נמצאו הבדלים כולטים במיוחד. מספר הילדים שנולדו לקשישים של היום במהלך חייהם, משקף את רמת הפיריון באמצע המאה שעברה. בכרית המועצות לשעבר שיעור הפיריון היה יעודנו נמוך מאוד ביחס למקובל בארץ. על כן, אחוז הקשישים העולים שנולד להם ילד אחד בלבד גבוה פי 3.5 מהאחוז המקביל בקרב שאר הקשישים היהודים - 32% לעומת 9%. לעומת זאת, אחוז הקשישים הוותיקים שנולדו להם שלושה ילדים או יותר גבוה כמעט פי ארבעה מהאחוז המקביל בקרב העולים: 57% לעומת 15%. לנתונים אלה השלכות לגבי התמיכה הבלתי-פורמלית הפוטנציאלית שהקשישים עשויים לצפות לקבל מילדיהם.

סביבת המגורים, על כל מרכיביה, מהווה גורם מרכזי המשפיע על איכות חייו של הקשיש ועל יכולתו לתפקד. אף כי העולים פחות נשואים ויש

כדי להבין את הצרכים הייחודיים של העולים הקשישים מבדית המועצות לשעבר שעלו ארצה משנת 1990 ואילך וכדי לעמוד על ההשלכות שיש לכך על קביעת מדיניות ותכנון שירותים בעבורם ברמה הארצית והמקומית, נערכה בדיקה של מאפייני היסוד של אוכלוסייה זו, תוך השוואה עם מאפייניה של האוכלוסייה היהודית ללא העולים האלה. הנתונים המובאים כאן מבוססים על סקרים ואומדנים שוטפים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והם מתייחסים בעיקר לשנת 2003.

אחוז הקשישים והגיל החציוני של האוכלוסייה, סוף 2003

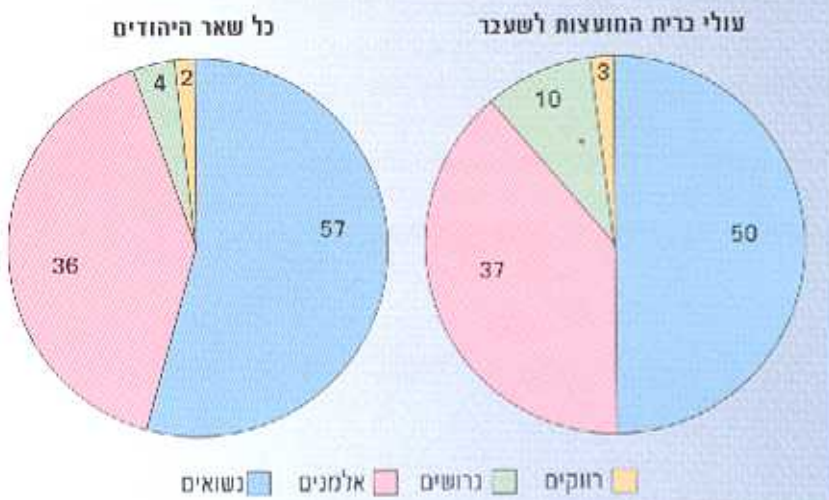

גל העלייה מכרית המועצות לשעבר שהחל בשנת 1990 שינה את פניה של האוכלוסייה והחברה בישראל. למעשה, ברית המועצות לשעבר הינה ארץ המוצא העיקרית שממנה הגיעו יהודים לארץ מקום המדינה, ואף לפני כן. בהתחשב בתמורות הדמוגרפיות שעברו על העולים מאז הגעתם ארצה (הזדקנות, תמותה והגירה), נאמדה אוכלוסיית העולים שעלו משנת 1990 ואילך, בסוף 2003, ב-809,000 נפש ולא כולל ילדים שנולדו בארץ, בהם 144,000 קשישים (בני 65 ומעלה).

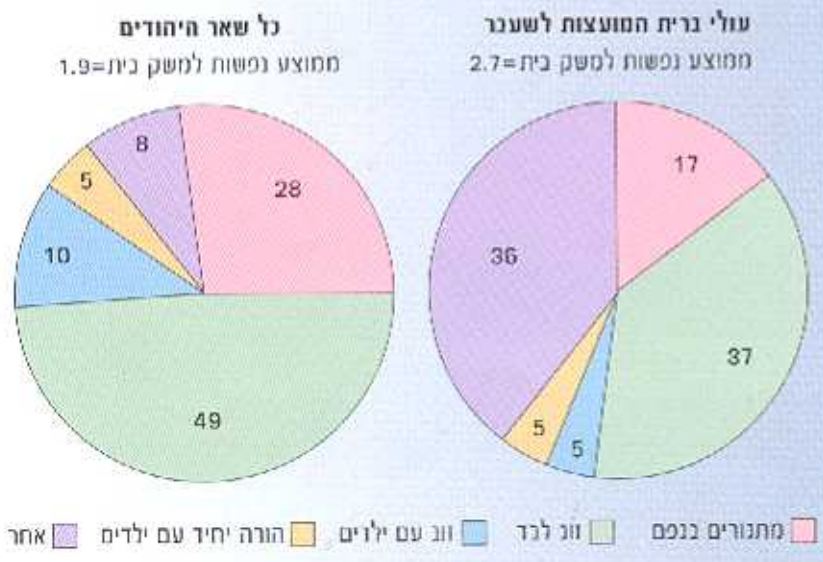
התדומה של העולים לגידול של האוכלוסייה היהודית בישראל הייתה מאוד משמעותית, במיוחד בגילים המבוגרים. הנתונים מצביעים על כך שבסוף 2003, 15% מהיהודים בארץ (בכל הגילים) הם

בסוף 2003 היו
בישראל נמאה
וארבעים אלף
קשישים בני 65
ומעלה עולי ברית
המועצות לשעבר

המצב המשפחתי של הקשישים, 2002 (אחוזים)

הסדרי המגורים של הקשישים, 2003 (אחוזים)

נמוך מזה של שאר היהודים (10%). הדבר ניכר במיוחד בקרב הגברים (10%-17%, בהתאמה) ואילו אצל הנשים ההבדל זניח (4%-5%, בהתאמה).

כפי שניתן אולי לעפות, העולים פחות מרוצים ממצבם הכלכלי: 43% מרוצים או מרוצים מאוד, לעומת 64% בקרב שאר היהודים. גם כאן מתברר שישנו קשר בין שביעות הרצון ממצבו הכלכלי של העולה הקשיש ובין הוותק שלו בארץ: קרוב למחצית (48%) העולים שהגיעו ארצה עד 1995 מרוצים או מרוצים מאוד, לעומת קרוב לשליש (30%) בקרב העולים שהגיעו משנת 1996 ואילך. ממצא זה עשוי לתרום לראייה אופטימית של הדברים.

להם פחות ילדים, הם נוטים במידה הרבה יותר קטנה לגור לבד - 17% לעומת 28% בקרב שאר הקשישים היהודים. הקשישים הגרים לבד נחשבים "קבוצת סיכון" בכל הנוגע לתכנון שירותים. הקשישים העולים נוטים לגור במשק בית גדולים יותר מאשר שאר הקשישים היהודים. הסיבה לכך היא שבמקרים רבים הקשישים העולים, ובמיוחד נשים, גרים עם משפחת הבן או הבת, בעיקר מסיבות כלכליות. מגורים במשק בית משותף מגבירים את זמינות העזרה הבתאי-פורמלית העומדת לרשות הקשיש, ומקטינים את תלותו במערכת השירותים הציבורית.

אחד המגדדים הרלוונטיים בנושא הדיוור בהקשר הישראלי במיוחד, הקשור כמובן גם במצב הכלכלי, הוא הבעלות על דירה. לשליש מהעולים יש דירה בבעלותם לעומת 86% בקרב שאר היהודים הקשישים. כפי שניתן לעפות, משך השדות בארץ משפיע על רכישת דירה: שיעור העולים הקשישים שיש להם דירה בבעלותם גבוה כמעט פי שלושה בקרב העולים הוותיקים יותר (שעלו בשנים 1990-1995) מאשר בקרב העולים הוותיקים פחות (שעלו מאז 1996): 41% ו-15%, בהתאמה.

היבט מעניין בהקשר הדיוור הוא הממד הסובייקטיבי. בנושא הדיוור מתברר שהעולים פחות שבעי רצון משאר היהודים בתחומים הבאים: דירת המגורים (באופן כללי), גודל הדירה (יש להניח שהדבר קשור בעובדה שהם גרים במשק בית גדולים יותר), המצב הפיזי של הדירה, חוסן הדירה בחורף וקרירות הדירה בקיץ. חלק מדבדלים אלה ניתן להסביר על-ידי הבדלים במצב הכלכלי בין העולים לשאר היהודים.

המאפיין שממחיש אולי בצורה הבולטת ביותר את ההון האנושי של גל העלייה מברית המועצות לשעבר הוא ההשכלה. מתברר שישנו קשר בין רמת ההשכלה לבין מאפיינים בתחומים שונים: הרגלי בריאות, הפוסט שימוש בפנאי, צרכים ושימוש בשירותים ועוד. בין השאר נמצא כי ההשכלה מאפשרת תפקוד יעיל והסתגלות מהירה למצבים חברתיים משתנים, מה שבהחלט רלוונטי לעולים חדשים. רמת ההשכלה של הקשישים העולים, כפי שמתבטאת בשנות לימוד, גבוהה משמעותית מזו של שאר הקשישים היהודים. בממוצע, העולים למדו 3.5 שנים יותר. קרוב ל-60% מהעולים הם בעלי השכלה על-תיכונית (13 שנות לימוד ויותר), בהשוואה לפחות מרבע משאר היהודים.

לתעסוקה בגיל הזיקנה יש משמעות לא רק כמקור הכנסה. העבודה מאפשרת לקשיש לתרום לחברה והיא מפחיתה את הרגשת הבודדות. אחוזו הקשישים המועסקים בקרב העולים (6%)

כמעט כל קשיש רביעי בארץ עלה מברית המועצות לשעבר, רובן נשים

ישנו קשר ברור בין מצב הבריאות והתפקוד של הקשישים לבין יכולתם לנהל משק בית עצמאי ומידת ההזדקקות שלהם לעזרת אדם אחר בחיי היומיום. באופן כללי, הנתונים מלמדים שהעולים מדרוז'ים על שיעורים גבוהים יותר של מחלות מאשר היהודים הוותיקים. אחד המדרים למצב הבריאות הכללי של האוכלוסייה הוא תוחלת החיים. לפי נתוני ארגון הבריאות העולמי (WHO) לשנת 2002, תוחלת החיים (בלידה) ברוסיה היא 72

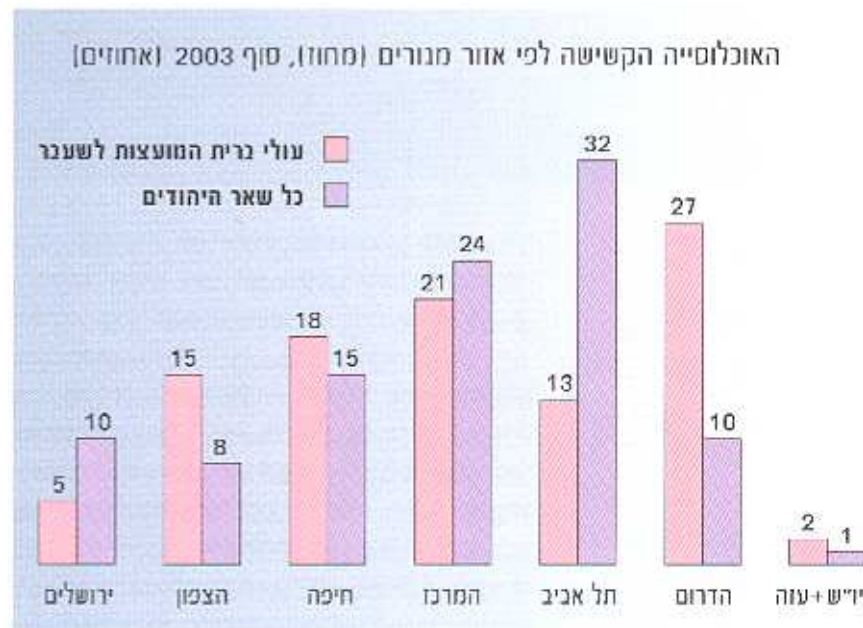
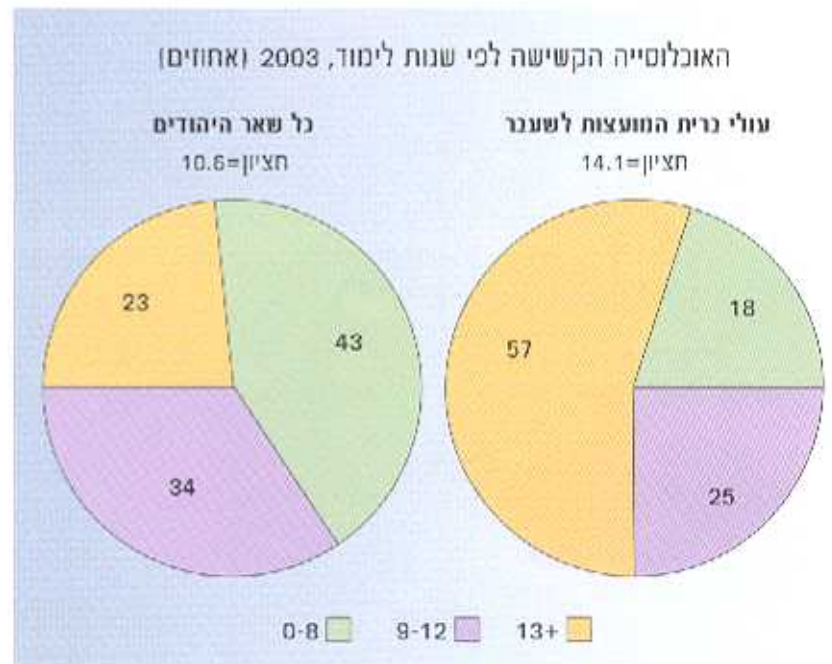
שנים לנשים ו-58 שנים לגברים, וכישראל (נתוני הלמ"ס) - 81 ו-77 שנים, בהתאמה. כלומר, פער של תשע שנות חיים אצל הנשים ושל 19 שנות חיים אצל הגברים.

אף כי העולים אינם יותר בריאים מהוותיקים, הם עושים פחות שימוש בשירותי הבריאות. הבדלים גדולים במיוחד בשימוש בשירותי הבריאות בין העולים לוותיקים נרשמו לגבי ביקורים אצל רופא שיניים וקבלת חיסון נגד שפעת. גם לגבי שימוש בשירותים ספציפיים לקשישים, ובהם שירותים מוסדיים, מצאנו ששיעור המיסוד שלהם בתחילת שנת 2000 היה פחות ממצעית השיעור של שאר הקשישים היהודים (2.1% לעומת 4.9%). ייתכן שהדבר קשור באופי שירותי הבריאות בכרית המועצות לשעבר, באמון שהעולים רוחשים במערכת הבריאות, במודעות לגבי השימוש בשירותים ספציפיים אלה ובגורמים נוספים.

מתברר שההרגשה הסובייקטיבית לגבי מצב הבריאות תואמת את הדיווח שלהם על מחלות. בעוד שהיהודים הוותיקים מתחלקים בערך שווה בשווה בין אלה שמעריכים את מצב בריאותם כ"טוב" או "טוב מאד" לבין אלה שמעריכים את מצב הבריאות כ"לא כל כך טוב" או "בכלל לא טוב", הרי אצל העולים רק 22% מדרגים באופן חיובי את בריאותם ("טוב" או "טוב מאד") ו-78% מדרגים באופן שלילי את מצב בריאותם ("לא כל כך טוב" או "בכלל לא טוב").

בכל דיון על אוכלוסיות יש להתייחס כמוכן גם לממד האזורי. הנתונים על אזור המגורים של העולים מבטאים את מקום ההשתקעות הראשונה שלהם ואת תנועות ההגירה הפנימית שלהם עד למועד הבדיקה. מהנתונים עולה שהתפרוסת האזורית של העולים בארץ (מחוזות) שונה באופן משמעותי מזו של שאר הקשישים היהודים. העולים נוטים יותר לגור באזורי הפריפריה, כלומר במחוזות הצפון והדרום - 42% מהם גרים שם לעומת 18% בקרב שאר היהודים. אחד ההסברים לכך עשוי להיות עלות הדגור ויוקר המחיה שהם נמוכים יותר באזורי הפריפריה. כשליש מהעולים גרים באזור מרכז הארץ (מחוזות תל אביב והמרכז), לעומת 56% משאר היהודים.

הבדלים בהתפלגות הגאוגרפית בין הקשישים העולים לבין שאר הקשישים היהודים באים לידי ביטוי גם ברמה המקומית. היישובים המועדפים על הקשישים העולים הם אשדוד, חיפה ובאר שבע שבהם גרים ביחד 22% מאוכלוסייה זו. לעומת זאת, הקשישים היהודים הוותיקים מעדיפים לגור בשלוש הערים הגדולות - תל אביב-יפו, ירושלים

והיפה: 30%, בהשוואה ל-15% (מחצית) מהקשישים העולים. אשדוד למשל, שהיא במקום הראשון בין ערי המגורים של העולים נמצאת במקום ה-12 בלבד אצל היהודים הוותיקים. עוד מתברר מהנתונים שהעולים נוטים לגור ביישובים בעלי סטטוס חברתי-כלכלי נמוך מהיישובים שבהם גרים שאר היהודים.

מדד חשוב נוסף בהקשר הגאוגרפי הוא אחוז העולים הקשישים מתוך כלל הקשישים ביישוב. היישובים שבהם מהווים הקשישים עולי ברית המועצות לשעבר למעלה מ-60% מהאוכלוסייה הכוללת של הקשישים הם: בני עי"ש, אריאל, מעלות-תרשיחא, קצרין, מצפה רמון, אור עקיבא, ערד, שדרות, קציר-חריש, כרמיאל, נצרת עילית ואופקים.

האתגרים הניצבים בפני העולים הקשישים הם כפולים: לא רק שעליהם להתמודד עם ההשלכות של גילם המבוגר, אלא שהם עומדים גם מול קשיי ההגירה שלהם אל ארץ חדשה ותרבות שונה מזו שהיו רגילים אליה רוב שנותיהם. השאלה המתבקשת היא עד כמה ימשיכו העולים להיות מאופיינים בדפוסים ייחודיים שיצדיקו היענות דיפרנציאלית של מערכת השירותים.

יתרון הגודל של אוכלוסיית העולים מהגל האחרון, יחד עם העובדה שהם נוטים לגור באזורים מסוימים ויחד עם הפתיחות היחסית של האוכלוסייה הקולטת (בניגוד להתייחסות כלפי העולים בעשורים הראשונים של המדינה) - כל אלה מאפשרים להם לשמור על צביון ייחודי, הבולט במיוחד בתחום התרבותי אך קיים גם בתחומי חיים אחרים, ולא להיטמע בחברה הישראלית בקצב שאולי היינו מצפים לו לפני כמה עשרות שנים.

מאמר זה הוכן במסגרת "משאב" - מאגר מידע ארצי לתכנון בתחום הזיקנה של מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל ואשל - אגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל.

הרוחב הוא חוקר ומרצה לחקר הזיקנה
במאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל